

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Карлова Олега Юрійовича
на тему «Філософія історії як сфера знань:
смислові та значеннєві особливості»,
подану на здобуття ступеня наукового ступеня
кандидата філософських наук
зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Актуальність теми дисертаційного дослідження є поліаспектною і багатоманітною: в різних конкретно-історичних кейсах і контекстах пріоритетного значення набувають різні її аспекти. Сучасна епоха кризи чи навіть краху світопорядку не є винятком із загального правила: вона також створює своєрідну критеріальну призму актуалізації філософії історії як сфери знань. Інтерпретаційний місток до розуміння аргументаційних пріоритетів може виконати теза зі **с. 34** поданого на розгляд дисертаційного дослідження: «Інстанція історії цікавить як окремого індивіда, так і суспільство в цілому насамперед із огляду на потребу легітимації своїх дій і виправдання намірів. У цьому сенсі історія набуває статусу «легітимізатора за замовчуванням»: вона спроможна виправдати практично будь-що й так само ледь не кожному дію і пріоритет дискредитувати, девальвувати, надати негативного й недоречного значення».

За таких умов і обставин максимально увиразнюються фактор боротьби за прихильність історії в її легітимізаційному статусі. Як слушно зазначає автор виконаного дисертаційного дослідження, «спочатку політично навантажені інтерпретації та реінтерпретації історії лягають в основу освітніх програм та інформаційного порядку денного, формуючи на рівні масової свідомості спотворену історичну картину світу, а потім історики дивуються, чому приводом до світових воєн були, здавалося б, зовсім неістотні дрібниці, яких

можна було б звести до мінімуму навіть на побутовому рівні. А вся річ у тім, що «неістотні дрібниці» – це лише верхівка проблемного айсбергу, основна частина причинно-наслідкових зв'язків якого з різних причин або знаходиться на периферії уваги, або й узагалі ретельно замовчується» (с. 80-81). У такій системі буттєвих координат соціуму сучасного гатунку фактор смислових і значеннєвих особливостей філософії історії як сфери знань набуває виразних ознак однієї з ключових детермінант суспільного розвитку.

Джерельна база виконаного дисертаційного дослідження справляє надзвичайно респектабельне враження: до її складу увійшли концептуальні положення та ідейні надбання дослідників найширшого концептуального спектру – від філософських шкіл і до окремих інтерпретативних know-how, які мають не лише філософсько-історичне, а й загальнометодологічне значення.

Методологічна основа дослідження заслуговує на відзнаку не лише з огляду на інструментальну багатоманітність, а й також із міркувань влучності вибору та вміння ефективно застосовувати методологічний інструментарій. Особливо вдалим і переконливим є розкриття на рівні обраної предметної сфери дослідницьких можливостей принципу системності, методу єдності історичного та логічного, методу каузального аналізу, компаративістського методу та методу аналогій і екстраполяцій.

Грунтовність наукової новизни результатів дисертаційного дослідження не підлягає сумніву. Особливо значущим є авторський внесок у змістовну і функціонально-інструментальну демаркацію філософії історії та історії – зокрема, на с. 27 зазначається, що «філософія історії використовує історію як своєрідний емпіричний трамплін для подальших рефлексій, скерованих на виявлення внутрішньої логіки і закономірностей історичної подійності, процесуальності, темпоральності. Іншими словами, на тій стадії дослідницьких зусиль, на якій історія завершує свої дослідницькі зусилля, філософія історії їх лише розпочинає, використовуючи історичну фактографію

як точку рефлексійного відліку для генерування корпусу знань щодо історичної фактології».

Разом із тим автор слушно визнає істотну генеалогічну спорідненість історії та філософії історії. Показовим у цьому сенсі є переконливі міркування на **с. 40**: «Практично кожному зусиллю, здійсненому в сфері історичної гносеології та епістемології, притаманні виразні філософські ознаки, філософська навантаженість, зумовленість і детермінованість. Будь-яке структурування історичної гомогенності (на фази, періоди, етапи тощо) передбачає застосування інструментарію ранжування за певними критеріями, який є достеменно світоглядним і компаративно-аналітичним, а відтак – *філософським par excellence*».

Неспростовною новаційною евристиккою просякнуте положення наукової новизни про недоцільність переоцінювати й надавати гіпертрофованого значення об'єктивності будь-якої історичної картини світу: «Оскільки неосяжні обсяги історичних фактів і альтернатив можна систематизувати, категоризувати та ієрархізувати за багатьма критеріями, принципами та методологічними підходами, то в такій системі онтологічних координат вирішальну роль відіграють суб'єктивні пріоритети історика як суб'єкта дослідження» (**с. 29**).

Слід зазначити, що виразні ознаки наукової новизни тісно вплетені в самий, скажімо так, дослідницький геном поданої на розгляд дисертації Карлова Олега Юрійовича. Йдеться насамперед про виразно проблемно-орієнтовану складову виконаного дослідження, а також про доволі переконливу авторську позицію щодо розуміння ієрархії окреслених проблем і способів їх ефективного, а не популістського та евфеміністичного розв'язання. Це робить честь автору і не може не викликати поваги – передовсім науково-академічної, а разом із тим і загальнолюдської та громадянської.

Важко спростувати тезу автора на **с. 40**: «Проблемне вістря пов'язане не стільки з інтерпретативною неостаточністю історії і об'єктивною потребою її регулярної реінтерпретації, скільки з принципами та механізмами, засобом яких

така реінтерпретація здійснюється. Априорна упередженість і тенденційність не лише повною мірою присутня, а й превалює в більшості резонансних історичних кейсів. Її хрестоматійним підтвердженням може слугувати той неспростовний факт, що дражливі аспекти історії навіть сусідніх країн часто тлумачаться в діаметрально протилежній модальності, з аргументаційним підсвічуванням зовсім різних ієрархій смислів і значень. Зрозуміло, що в таких випадках наукова достовірність притаманна в кращому разі лише одній із версій історичних подій і процесів, а здебільшого канонам наукової достовірності не відповідає жодна з версій». Це – зразок дуже влучного й переконливого діагностування проблемної специфіки сучасного сприйняття історії.

Важко не погодитися з автором дисертаційної роботи, коли на с. 31 він зазначає: **«Для ефективного протистояння експансії релятивізму безальтернативних ознак набувають інструментальні опції філософії у форматі рефлексії, системного, критичного й скептичного мислення, а також транспарентного фахового дискурсу, організованого на принципах деліберативної демократії. З філософським інструментарієм пов'язані основні сподівання на розблокування інтерпретативних різнотлумачень історичного знання та побудову його аргументаційно стрункої моделі, яка повною мірою відповідатиме вимогам фактологічної достовірності як верифікаційного виклику»**.

Автор слушно привертає увагу до значущості й навіть визначальності «виконання філософією функцій смислового та значеннєвого навігатора в епістемологічному лабіринті історії, який слугує засобом досягнення мети побудови аргументаційно переконливих ієрархій історичних процесів і тенденцій» (с. 31). Це зауваження постає своєрідною ремінісценцією, слухним пригадуванням дещо призабутої в нашу імітативно-симулятивну епоху дефініції, яка відрекомендує філософію основним інструментом смислових демаркацій між явищами, подіями та процесами. Саме з огляду на вмонтований

у функціональній генетичній філософії механізм виразної змістовної демаркації філософська призма світосприйняття наділена респектабельним статусом неупередженого арбітра, до послуг якого вдаються в разі виникнення різнотлумачень щодо смислів та значень як на концептуальному рівні, так і в разі оперування прикладними випадками і конкретно-історичними кейсами.

Аргументаційні та дефінітивні особливості оперування предметною сферою схиляють до неспростовного висновку про наявність у автора поданої на розгляд дисертаційної роботи високого рівня світоглядної та інтерпретативної культури, притаманної не початківцю й неофіту, а зрілому досліднику, спроможному не лише розгледіти змістовний рельєф предметної сфери, а й препарувати його за ключовими ознаками, загрозами і викликами.

Виразним наочним прикладом і підтвердженням такого висновку може слугувати хоча б такий типовий для виконаного дослідження текстовий сегмент на с. 85: «Важлива особливість філософії історії як сфери знань полягає в тому, що вона є інструментом, засобом світоглядного масштабування історії, який, у свою чергу, задає специфіку масштабування критеріального, ціннісного, телеологічного тощо. Філософія окреслює світоглядні орієнтири, канони, взірці сприйняття історичної дійсності за смисловим, значеннєвим та іншими аргументаційно істотними параметрами. І хоча її світоглядне масштабування здебільшого не підлягає наукометричній формалізації, однак цей недолік повною мірою компенсується переконливістю філософської аргументації щодо систем світоглядних координат, у межах яких сприйняття історичних реалій набуває виразного смислу та стрункої причинно-наслідкової зумовленості, що, в свою чергу, створює необхідні передумови для предметного й змістовно виразного (нерелятивного) сприйняття історичної дійсності».

Структурний рельєф поданої на розгляд дисертації слугує прикладом цілісного дослідницького підходу. Зокрема, у **Вступі** обґрунтовано актуальність теми здійсненого дослідження, охарактеризовано ступінь науково-теоретичної розробки проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження,

його теоретико-методологічні основи, наукову новизну, теоретичне і практичне значення дослідження, окреслено особистий внесок здобувача і публікаційні здобутки, а також висвітлено аспект апробації наукових результатів.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи філософії історії як сфери знань» окреслено предмет дослідження та обґрунтовано доцільність його методологічного супроводу з використанням відповідного дослідницького інструментарію. Здійснено порівняльний аналіз теоретико-методологічних підходів до смислових і значеннєвих особливостей філософії історії як сфери знань про історичну дійсність і евентуальність, окреслено зміст і спосіб дії факторів, під впливом якого відбувалося становлення уявлень про змістовно-функціональну специфіку філософії історії та її дисциплінарну суверенізацію і демаркацію від споріднених сфер знання.

У другому розділі «Філософія історії як засіб генерування знань: функціонально-інструментальні особливості» висвітлено основні напрями досліджень за обраною темою, узагальнено змістовні особливості й закономірності філософії історії як сфери знань. дослідницький вибір було зроблено на користь факторів, які максимально вичерпно ілюструють особливості й закономірності генерування знань про історію, а також слугують джерелом інтерпретаційних різнотлумачень упродовж тривалого часу. Йдеться, зокрема, про аспекти смислів і значень історичної процесуальності, розуміння та інтерпретації історичної дійсності та евентуальності, фактів та фікцій у сфері історичної епістемології, внутрішньої логіки, причинно-наслідкової зумовленості та детермінованості історії.

У третьому розділі «Український кейс крізь призму «кінця історії» та в контексті кризи світопорядку» узагальнено фактори сьогодення, які здійснюють істотний вплив як на сприйняття всесвітньої історії людства, так і на аналітично-рефлексійне позиціонування щодо знакових подій, явищ і процесів української історії, на перспективи засвоєння повчальних уроків історії. Це – дещо розгорнута версія концептуального засновку про значущість

світопорядкового та епохального *контексту* як світоглядно-методологічної призми формування уявлень про історію як *текст*.

Дискусійні положення та зауваження. Високо оцінюючи науковий рівень та системність виконаного дослідження в цілому, тим не менше, варто звернути увагу на деякі аспекти й тематичні відгалуження, що потребують інтерпретативного увиразнення та додаткових авторських роз'яснень.

1. На думку автора, однією з основних демаркаційних ліній, яка розмежовує історію та філософію історії є фактор спроможності виявлення причинно-наслідкових зв'язків історичної подійності та процесуальності. Зокрема, на с. 40 зазначається: «Філософія історії виходить із тих міркувань, що переконлива артикуляція щодо каузальності історії, з приводу причинно-наслідкових зв'язків, які лежать в основі історичних подій, явищ і тенденцій, є навіть не атрибутивною, а імперативною умовою предметного оперування історичними реаліями: в разі недотримання такої умови (передумови) артикуляція з нагоди історії перетворюється на релятивне, механічне й суто формальне накопичення інформаційних повідомлень, котрі неможливо аргументовано ієрархізувати за критеріями значущості й визначальності». Тут важко ухилитися від спокуси задати уточнююче запитання: **а чи завжди і в повному обсязі знання, репрезентоване філософією історії, є бездоганим за критерієм причинно-наслідкових зв'язків, які лежать в основі історичних подій, явищ і тенденцій?**

2. Кількома ілюстративними відгалуженнями автор доволі переконливо підводить до висновку про принципову неусувність соціокультурної та аксіологічної навантаженості історичної епістемології. В цьому контексті вочевидь не зайвою була б авторська рефлексія щодо наслідків такого стану речей для історичного знання – насамперед для її наукової складової, а саме: **чи сприяє її генеруванню соціокультурна та аксіологічна навантаженість історичної епістемології?**

3. На с. 42 автор наводить блискучу ілюстративну сентенцію щодо змістовної демаркації двох принципово несумісних концептуальних підходів – з одного боку, парадигми окремих (часткових, «автономістських») історій, а з іншого боку, парадигми єдності історії: «Прихильники ідеї окремих історій стверджують, що автентична історія – це багатоманітність прикладних історичних кейсів, а будь-які спроби структурування історичних реалій та ієрархізації її складових навіть на підставі глибокоешелонованої критеріальності є апріорі тенденційним і маніпулятивним засобом досягнення мети, яка має дуже мало спільного з канонами науки. Натомість репрезентанти концептуального підходу єдності історії стверджують, що історія апріорі органічна в своїй єдності, а всі часткові («автономістські») розуміння історії є наслідком недосконалості нашого мислення та невміння ефективно скористатися можливостями дослідницького інструментарію». З цього приводу маю зазначити, що наведена блискуча ілюстративна сентенція набула б узагалі неперевершених ознак, якби автор здійснив своє особисте позиціонування в окресленій ним системі концептуальних координат – тобто **якому парадигмальному підходу і чому він віддає перевагу?**

4. На с. 28 йдеться про те, що «ключовий проблемний виклик епохи «кінця історії» для України в сфері епістемологічних смислів і значень пов'язаний із засвоєнням такої світоглядної ієрархії, яка в багатьох аспектах не узгоджується з принципом реалізму». В повітрі буквально повисає запитання: **що і чому в цій світоглядній ієрархії, на думку автора, містить основну загрозу і проблемний виклик для України?**

5. Один із ключових концептуальних наголосів виконаного дослідження полягає в тому, що «філософія не може й неповинна змагатися з історією як галуззю знань на конкурентному полі фактографічної достовірності та вичерпності – бути на рівні цієї амбітної претензійності до снаги хіба що Ватиканському апостольському архіву, в якому зберігаються сотні тисяч історичних свідчень і артефактів, про які абсолютна більшість істориків не

підозрюють або щодо яких змушені вдаватися до ризикованих із точки зору наукової достовірності припущень» (с. 91). Цей концептуальний засновок, приправлений *cum grano salis* (дрібкою солі – лат.) у форматі вишуканої іронії все-таки залишає відкритим запитання: **який обсяг фактографічного масиву є необхідним і достатнім для виконання філософією історії її функціональних повноважень на належному рівні?**

Втім, наведені зауваження мають суто уточнюючий статус: вони не девальвують дослідницьких здобутків Карлова Олега Юрійовича, не знижують загальної позитивної оцінки виконаного ним дослідження, а лише відображають ту аспекту багатоманітність предметної сфери, яка завжди залишається відкритою для реінтерпретацій.

Загалом потрібно констатувати, що подана на розгляд дисертаційна робота «Філософія історії як сфера знань: смислові та значеннєві особливості» засвідчує **високий рівень як дослідницької культури, так і загалом виконавської майстерності** її виконавця – Карлова Олега Юрійовича. Текст надзвичайно вдало збалансований за критерієм співвідношенням теоретико-концептуальної та емпірично-ілюстративної складових, що надає йому належної інтерпретативної виразності та аргументаційної переконливості. За цим украй важливим критерієм репрезентації дослідницьких здобутків виконана дисертаційна робота посідає один із найвищих щаблів з-поміж праць у кластері соціальної філософії та філософії історії, виконаних в Україні впродовж попереднього десятиліття.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Карлова Олега Юрійовича на тему «Філософія історії як сфера знань: смислові та значеннєві особливості» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке слугує переконливою відповіддю на істотні виклики сучасної соціальної теорії та практики. Робота повною мірою відповідає вимогам до кандидатських дисертацій Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів

України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами), чинного у частині захисту кандидатських дисертацій відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року №1197 та третього пункту постанови Кабінету Міністрів України від 27 липня 2016 року № 567, а їх автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу політичної культури та ідеології
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса НАН України

Зореслав САМЧУК

